

TOOMAS HELLAT ja KGB

4

TÕNIS RITSON

(Toomas Hellati KGBle 1944/45
kirjutatud omakäeliste aruannete
algus TUNA 1998 nr 1)

III KONSERVATIIVID

18) Kant, Edgar (31) – Isiklikult ei tunne, tean teda ainult reputatsiooni põhjal. Geograafia professor Tartu ülikooli juures. Saksa okupatsiooni ajal ülikooli rektoriks. Ühtlasi poliitiline tegelane ja "oportunistide" ("quislingute") partei juht. Kultiveeris häid suhteid sakslastega ja oleks üksvahe peaaegu tulnud Mäe (32) asemele, kes sakslaste otstarbeks siiski liiga nõrgaks figuuriks osutus.

Kanti teeneks loetakse Tartu ülikooli päästmist lõplikult hävitamisest sakslaste poolt, mille ta saavutas osava diplomaatiaga, tarbe korral isegi väga resoluutselt samme astudes. Septembris 1944 põgenes ühes Uluotsa (33), Kõpu (34) ja teiste tuntud figuuridega Põhl'i (35) abil Rootsi.

Kant on äärmiselt au- ja võimu-

ahne, ebaaus, kuid väga osavalt teeskleja tüüp. Intelligentne ja kaval, vilunud intrigant, heade organiseerimisvõimetega ja omades isiklikkudes taotlustes sihikindel ja väsimatu poliitik. Purjus olekus, kus iseloom paremini paljastub, päris labane mats, täielik "siga". Kokkuvõttes võime- tega võimuahne fašistliku juhi tüüp, kellele otstarve pühendab abinõu.

Olles väga realistliku poliitilise pilguga, oskab Kant oma programmi seada alati ajavaimule ja -võimule kohaseks. Samuti suudab osava teesklemisega enda külge köita päris häid kaastöölisi. Seetõttu oletan, et tema ümber Rootsis uus "konservatiivide" partei koondub. Selle vahekord "legalistidega" saab aja jooksul tasanduma, "radikaalidega" on ja jääb teravaks. "Militaristidega" eksisteerib kontakt juba vanast ajast. Rootsis mobiliseeritakse omale seljatoeks ka teatavad ringkonnad, näiteks Sven Hedin (36). Võimalik ka mingisugune poolsalajane koostöö mõningate saksa ringkondadega.

Poliitilisel alal saab Kant seega tegutsema aktiivselt ja sihiteadlikult. Pole võimatu,

et üritab lähedast kontakti ka kodumaaga ja korraldab mingisuguseid reaalseid ja konkreetseid üritusi. Võimutaotlustest Kant kunagi ei loobu, kuid temale on ükskõik, millise lipu all see sünnib.

19) Kaasik, Nikolai. Neljakümnendates aastates õigus- või majandusteaduse professor Tartu ülikoolis. Akadeemiliselt kuulub "EÜS Põhjalasse". Oli omal ajal välisministeeriumi teenistuses. Saksa okupatsiooni ajal lähedalt seotud Kant'i poliitilise tegevusega. Oli sealjuures salaja ühenduses Lareteiga Rootsis. Vahistati aprillis 1944 sakslaste poolt, kuid koheldi äärmiselt aupaklikult. Pärast vabanemist oli ühes Uluotsa, Kanti j.t-ga SD (37) "eesti rahvusliku privaatanõukogu" üheks marionetiks. Septembris 1944 õnnestus temal tõenäolikkult põgeneda Rootsi.

Kaasik on intelligentne ja aus inimene, sealjuures arg. Poliitiline teoreetik-diplomaat, eluvõõras, kergesti mõjutatav ja petetav, nõrga tahtejõuga ja ilma erilise ambitsioonita, kelle teooria on arglik ja kompromisse taotlev. Kuulub "konservatiivide" hulka, olles Kant'i kasulikuks tööriistaks. Sealjuures ta Kanti läbi ei näe. Lähendab "konservatiive" "legalistidele". Omab häid suhteid "militaristidega". Konkreetset aktiivsust tema poolt kunagi oodata ei ole. Pettumuste korral saab olema väga õnnetu ja kartlik.

20) Maurer (38). Lähemalt ei tunne. Vanem tegelane, Pätsi ajal juhuslikult poliitikasse sattunud, olles nimetatud Riiginõukogu liikmeks, mille esimeheks teda vist valiti. On seega kodanliku Eesti Vabariigi juriidilise edasikestvuse figuuriks, nn. kontinueedi kandja. Oli Saksa okupatsiooni ajal seoses Uluotsa ja Kant'iga, kellega koos Rootsi põgenes. Iseloomult olevat ettevaatlik ja passiivne mees, ilma poliitiliste kalduvusteta. Peaks endiste isiklikkude sidemete kaudu kuuluma "konservatiivide" hulka, neid kui "kontinueedi kandja" "legalistidele" lähendades. Omab seega Kanti suure väärtuse. (Üldse oli Kanti poolt õnnelik võte selle petise Põhli abil põgenemist organiseerides kaasa võtta juba terve "valitsuse", nagu Uluots, Pukk, Maurer

kui "kontinueedi kandjad", Köpp kui väga autoriteetne isik ja Kauri (39) kui oma abilisest.) Muidu on Maurer ainult marionetiks.

21) Pukk (40). Lähemalt ei tunne. Vanem poliitikategelane ja samuti mingi "kontinueedi kandja". Täiesti analoogne Maurerile, ainult selle vahega, et omab rohkem "tegelskilikku" aktiivsust kui juba vana selle ala mees. Rohkem tema kohta öelda ei tea ja palju vist ka ei ole.

22) Terras, Artur (41). Viiekümnele lähenev paks advokaat. Akadeemiliselt kuulub "EÜS Põhjalasse". Saksa okupatsiooni ajal oli Tallinna linnapeaks. Oli osa sakslastega heas vahekorras, kuid läks Litzmann'iga (42) tülli ja vallandati septembris 1944. Põgenes seepeale Rootsi. Sisemiselt hoidis alati rahvuslikku joont.

Terras on rahulik ja julge mees, kaval, osav, suurepärase energiline organisator. Sealjuures heasüdamlik ja abivalmis, mugav ja väga "ladna mees". Väga hea, kuigi mitte aus äri-meis ja spekulant. Kirglik jahimeis ja parandamatu joomar. Poliitiliselt ilma erilise isikliku auahnuseta, külla aga omakasupüüdlik rahvuslane. Lühidalt, elunaudingute tagaajamise tõttu mitte küllalt tõusnud ehtne kapitalistlik majandustuus, kes on suureks asjaarmastajaks poliitikas.

Kui ta Rootsis poliitikaga tegelema hakkab, siis kuulub ta tõenäoliselt "konservatiivide" hulka, "legalistidest" aga mitte kaugel seistes. Suure realistina võib ta olla heaks organisatoriks ka mõne konkreetse ettevõtte alal. Peamiselt hakkab ta aga tegutsema äri alal, mille kõrval poliitika rohkem spordiks on. Veel on võimalus, et ta joodikuna põhja läheb, ehkki Rootsis alkohol raskelt kättesaadav on.

23) Övel, Richard (43). Viiekümnendatele aastatele lähenev äri-meis. Omal ajal sõjast osa võtnud – reservkapten. Tööstuse "Eesti destillaadi" (44) direktor. Akadeemiliselt kuulub "EÜS Põhjalasse". Tegelenud ka poliitikas. Saksa okupatsiooni ajal oli seoses "Rahvuskomiteega", kus protežeeris Maandit. Samal ajal pidas sidet ka Lareteiga Rootsis ja omas suh-

teid mõningate "oportunistidega", kelle poole omades vaadetes kõvasti kaldus. 1944. aasta sügisel pääses vist põgenema Rootsi.

Õvel on keskpärase mõistuse ja küllaldase tahtejõuga juhitüüp ärimaailmas. Realistina ja väga auahne inimesena ühtlasi ka poliitik, kuid alati seoses äriaga. On ennast täis olev, enesekindel ja abinõusid mittevaliv inimene ja suur elumees.

Rootsis saab tegutsema nii ärialal kui ka poliitikas, kuuludes "konservatiivide" parteisse, kuid omades häid vahekordi ka "legalistidega" ja mõningate "militaristidega". "Radikaalidega" isegi teravas vastuolus. Võib osa võtta ka mõne konkreetse poliitilise ettevõtte organiseerimisest, kuid oma isikut keskusest välja poole juba ei too.

Ärimehena ja paksunahalise inimesena võib end igas kapitalistlikus ühiskonnas mugavalt sisse seada ja kodusena tunda.

IV MILITARISTID

24) Vellner, Harald (45). Viiekümnnendates aastates ajakirjanik. Tegeles juba 1919. aastal Arhangelskis inglise interventsioonivägede juures luure alal. Hiljem oli ta ühenduses eesti sõjavägede staabi luureosakonnaga. Tegutses ajalehe "Vaba Maa" toimetajana. 1938. aastal tülili minnes Pätsi režimiga asus elama Helsingi, kus sai ajalehe "Helsingin Sanomat" toimetajaks, tegutsedes ühtlasi Helsingi välisajakirjanikkude klubi juhatuses. Helsingis tegeles Vellner väga laialdaselt poliitilisel alal. Ta omas väga laialdasi suhteid Soome poliitilise politsei, sv. luure, diplomaatiliste, poliitiliste, majandusliste, kultuuriliste jt. ringidega, aga samuti ameeriklaste, inglaste, jaapanlaste jt. välismaalastega. Sealjuures kogus ta kõiksugu materjale Eesti kohta, astudes ühendusse peaaegu et iga Eestist saabuva põgenikuga, mis talle tutvuste kaudu poliitilises politseis kergesti võimalik oli. Tegutses eesti põgenikkude abistamise alal, korraldas agentide saatmist Eestisse, oli ühenduses "Erna" (46) ettevõtte organiseerimisega. Mängis tähtsat osa eesti vabatahtlikkude üksuse formeerimisel soome sõjaväes. Korraldas illegaalse üleveo Eestist

Soome, oli ühenduses "Haukka" (47) loomise, "Intelligentide klubi" asutamisega Helsingis, võttis osa kõiksugu hõimuühingute korraldatud propaganda üritustest, pidas sidet põrandaaluste rühmitustega Eestis, võttis osa kõiksugu pagulaste intriigidest ja kakles Varma ja Pitkaga. Eeldan, et kolis pärast Soome rahu tegemist Nõukogude Liiduga ära Rootsi, milleks ta juba varem ettevalmistusi oli teinud.

Vellner on intelligentne, inimestetundja ja kaval, võrdlemisi selge poliitilise pilguga. Äärmiselt auahne ja edev, sealjuures arg ja teeskleb kõikteadmist ja -oskamist, olles faktiliselt suur vusserdaja-diletant. Tahtejõult on ta energiline, kuid järjekindluseta, süsteemita ja pealiskaudne, kergesti mõjutatav. Lühidalt: tüüpiline ajakirjanik, kes on kirklik mängija poliitikas ja luuretegevuses, oma auahnuse tõttu energiline, kuid pealiskaudne fantast, oma edevuses suur teeskleja. Mitte asjatult ei kandnud ta hüüdnime "Münchhausen".

Vellneri poliitiline hasartmäng on üks ajakirjanduslikult udune puder. Tema programm vaheldub, õieti seda ei olegi, tema taktika on fantaasia. Ise tema midagi ei korralda, võtab ainult osa. Tema osavõtul algatatud ettevõtted otsustatakse nende läbiviijate poolt. Seesugused poolehoidjad on aga tema juures vahelduvad. Kõige rohkem tegeleb ta sõjaväelastega, mispärast mainin teda "militaristide" seas. Ühenduses nendega saab ta ka oma tegevust jätkama, selle tulemused sõltuvad meestest, keda ta suudab leida. Räägitakse, et Vellner on rahaliselt igatpidi mõjutatav, mina seda arvamust reservatsioonideta ei jaga.

25) Talpak (48). Neljakümnele lähenev ohvitser, kapteni aukraadis. Teenis kodanlise Eesti Vabariigi ajal "Kuperjanovi partisanide pataljoni". Oli hiljem kooliõpetajaks Tartus. 1941. a. organiseeris metsavendadest löögiüksuse, millega sellel suvel võitlustest Punaarmee vastu osa võttis. Pärast seda alustas ühes teiste omasuguste ohvitseridega rahvuslikku põrandaalust tegevust, mille tõttu sakslaste poolt korra vahistati. Põgenes 1943. aasta kevadel Soome, kus mängis tähtsat osa eesti vabatahtlikkudest moodustatud rügemendi formeerimisel, olles tihedalt seotud Vellneriga ja Soome

sõjaväe luureosakonnaga. Mainitud rügemendi Eestisse tulekul augustis 1944 sakslased Talpakule tema kaasatulekuks nõusolekut ei andnud. Talpak saabus alles septembris ja illegaalselt, et veel üritada mingit võimalikku sõjalist ettevõtet ühenduses kavatsetava "Eesti Vabariigi" proklameerimisega ja vastupanu korraldamisega Punaarmeele. Et olukord aga midagi väljavaaterikast ei lubanud ette võtta, põgenes Talpak tõenäolikkude andmete põhjal Soome ja viibib praegu arvatavasti Rootsis. Talpak on aus, julge, energiline ja keskmise mõistusega organisator. Poliitilisi ambitsioone ta ei oma, küll aga sõjalisi, olles sealjuures fanaatiline rahvuslane ja laseb end kergesti osavate meeste poolt poliitiliselt ära kasutada. Lühidalt, ohvitser-löömamees, eeskujulik pataljoniülem, keda osalt ka tema sõjalise kasvatus tõttu "Kuperjanovi partisanide pataljonis" edukalt võib kasutada guerilla-sõja juhina. Alati jumaldatud oma meeste poolt, kes tema eest läheksid "läbi tule ja vee".

Poliitiliselt on Talpakul raske mõelda, loen teda seega "militaristide" hulka, kes liigub osavalt juhitud Vellneri sõiduvees ja juhul, kui teda ärritatakse, "sülgab tuld ja tõrva" teistele poliitikutele. Talpak saab elama ja askeldama seni, kuni tal on võimalik organiseerida mingisuguseid eesti üksusi, plaanitseda guerilla-sõda Eestis ja toituda lootusest kunagi mängida tähtsat osa kodanlise korra sisseseadmisest Eestis. Hästikasvatatud sõjaväelaseks on oma ta määratud respekti vanemate sõjaväelaste autoriteedi ees, nagu seda on näiteks Sinka (49) ja Soodla (50).

26) Masing (51). Viiekümnendates aastates kolonel. Oli varemalt kodanlise Eesti sõjavägede staabi luureosakonna ülemaks. 1940. aastal põgenes Saksamaale (52). 1941. aastal tuli seal Soome, kus oli soome everstina (polkovnik) Soome kindralstaabi nõuandjaks, olles ühtlasi komandeeritud Cellariuse (53) juurde. Samal aastal tuli pärast Eesti NSV okupeerimist sakslaste poolt Tallinna. Vist 1942. aastal läks sakslastega tülli ja asus suurte "uste paugutamistega" elama Rootsi, kus elab praegu väga tagasihoidlikuna. Kurjad keeled rääkisid, et tüli sakslastega olevat olnud ainult näidend

ja et Masing olevat ikka veel sakslaste teenistuses. Kõige püüdmise peale vaatamata ei ole ma suutnud leida ei kinnitavat ega ka ümberlukkavat materjali selle väite kohta.

Masing on vana luure "kala", äärmiselt kinnise iseloomuga. Mõned, nagu näiteks Vellner, väidavad, et see mees on äärmiselt tark, osav ja ettevaatlik, mängides mingit geniaalset ja äärmiselt kõrget mängu. Teised, väiksema fantaasiaga inimesed, kes ka Masingut päris hästi tunnevad, väidavad, et ta olevat äärmiselt lihtsa psüühikaga mees, aga seejuures väga kinnine, seega tema "sfinksiliku" ilme taga ei peituvat midagi. Mina teda isiklikult peaaegu ei tunne, kuid mulle jätab ta normaalse mõistusega natuke aravõitu ja mugava, mitte eriti ausa, kavala pessimisti mulje. On rohkem kohvikus istuja kui sõjamees.

Kui endine luureülem on Masing ka diplomaat, kuid seesugune, kes diplomaatiast ja politiseerimisest erilist lõbu ei näi tundvat. Kui teda üldse poliitiliseks pidada, siis tuleb ta poliitikute vastasesse leeri, s.o. "militaristide" hulka lugeda. Kui ta luure alal aktiivne on ja üldse rahvuslikult tegutseb, siis teeb ta seda äärmiselt konspiratiivselt, niivõrd konspiratiivselt, et see juba passiivsusesse kaldub. Igatahes käib temal Rootsis, kus ta peaaegu kellegagi läbi ei käi, mõnikord mõningaid tundmatuid külalisi. Peale selle on minul rohkem intuiitiivne tunne, et ta on pidevalt kontaktis olnud Saarseniga (54) ja Jakobsoniga (55) Eestis ja seda nimelt Kristjani (56) kaudu. Kui ma eksin ja kõik need oletused vaeleks osutuvad, siis ei saa Masingut üldse käsitleda kui poliitika, luure või mõnel muul avalikelulisel alal rahvuslikult või üldse aktiivse isikuna, vaid kui kanade või kuldkalade kasvatajat või muud sarnast.

27) Kristjan. Major, ligi neljakümnendates aastates. Omal ajal sõjavägede staabi luureosakonnas vene jaoskonna ülemaks, juba siis liiderlikkude elukommetega, intrigeeriv ja ebakollegiaalne ohvitser. Oli viimati kodanliku Eesti Vabariigi sõjaväeline atašee Soomes, kus oli lähedalt kontaktis sakslastega, spioneerides saadiku Varma tegevuse järgi. 1940. aasta juunipöörde järel keeldus tagasi tulemast Eestisest ja kadus kindluse mõttes ajutiseks Rootsi.

1941. aastal tuli Soome tagasi, olles soome sõjaväeluure juures ametis, ühtlasi sealt Cellariuse juurde komandeerituna. Võttis osa "Erna" organiseerimisest ja hellitas suuri lootusi eesti sõjavägede ülemjuhataja kohale sakslaste armust(!). Neis lootustes pettunud, organiseeris veel ühe kaugeluure patrulli 1942. a., mis pidi tegutsema Põhja-Venemaal. Sellega läbi kukkunud, jätkas teenistust Cellariuse ja Soome luure juures, tegutsedes ainult näiliselt, tegelikult mugavalt elades, intrigeerides ja politiseerides, kuid eelkõige enda majandusliku heaolu eest hoolitsedes. Pärast Soome rahutegemist lahkus Eestist Soome ja viibib praegu kõige tõenäolikkuse põhjal Rootsis.

Kristjan on päris intelligentne, väga kaval, sümpaatse olemisega mugav mees, kes aga on sealjuures pööraselt auahne ja edev, ilma igasuguste moraalseste takistusteta muutliku tuule järgi end libedalt säädiv karjerist. Organiseerimisvõimelt oleks ta päris tõhus, kui poleks nii mugav ja vahel vastutustundetult pealiskaudne. Omades intriigid on ta väga osav ja vilunud, sealjuures ettevaatlik ja konspiratiivne. Ehkki ilma autundeta, ei anna ta kedagi ära lihtsalt antipaatiat või viha pärast, vaid ainult siis, kui see kainelt kaalutledes tema auahnetele plaanidele kasuks tuleb. Omas muidu intelligentses ja üldiselt peenejoonelisest näos evib suunurkades õrna labase joone, mis ka iseloomus, eriti familiaarsema tutvuse juures nähtavale tuleb. Kõige selle juures on ta diplomaat ja väga osav teeskleja.

Kristjan on energiline omas politiseerimises. Tema stimuleerivaks jõuks on auahnus ja edevus, tema taktikaks on intriig ja tema programmiks on võimu nautimine mugavuses. Ehkki selletõttu sobiv parteipoliitikuks, on ta oma elukutse tõttu sattunud "militaristide" kilda. Ehkki omab ka seal nagu kõikjal mujal vaenlasi, on seni osutunud kõige peale vaatamata igal ajal kõigile siiski kuidagi vajalikuks. Kõige halvem vahekord on temal üldiselt "legalistidega".

Seni kuni rahvusliku hobuse seljas ratsutamine ja vastav luuretegevus Kristjanile karjääri või elatust võimaldavad, ta nendest ei loobu, oma isikut sealjuures igasugusest hädaohust piinlikult eemale hoides.

28) Kalmus (57). Kolmekümnendates aastates kapten. Omal ajal oli sõjavägede staabi luureosakonnas raadioluure ülemaks. Alates 1941. aastast seisis Soome peastaabi luureosakonna teenistuses, olles sealt komandeeritud Cellariuse juurde, kus ta praktiliselt pea midagi ei teinud ja ainult enese mugava äraolemise eest hoolitses. Natukene aktiivsemaks muutus ta 1944. aastal, kus ta soodsal juhusel enesele kätte intrigeeris "Haukka" organisatsiooni juhtimise ja pärast seda sai Cellariuselt tellimise veel "Tümmleri" (58) organisatsiooni peale. Septembris 1944 ta lahkus Eestist, sõites Soome, kust pidi ametlikult hiljem Saksaamaale sõitma. Eldan, et ta seda ei teinud ja et ta praegu viibib Rootsis.

Kalmus on võrdlemisi nürida mõistusega, siiski teatava kavalusega, edev, valelik, energiata ja mugav, täissöönud matsi tüüp, tiiraste silmadega suur elunaudingute tagaajaja. Kui organisator on ta võimata, olles laisk ja pealiskaudne, sealjuures veel ilma fantaasiata kitsarinnaline. Kõige selle juures on ta veel enast täis ja auahne, kuid oma tahtejõuetuse ja loiduse tõttu mitte eriti aktiivne.

Oma väikeste võimete ja tutvuste tõttu kuulub "militaristide" hulka ja mängib alati hea meelega "tegelast", kui see teda mugavalt elada lubab või isegi elatab. Rahvuslikkusest ei või tema paksu naha juures juttugi olla, kuid ilma vähemagi autundeta on ta alati valmis korraldama enese elatamiseks kõikke avantüüre, kus isiklikult riskida ei tule. Oma saamatuse tõttu aga mitte kardetav.

IV (59) PARTEITUD

29) Kõpp, Juhan (60). Vanema generatsiooni tuntud kuju. Oli pikemat aega Tartu ülikooli õppejõuks ja usuteaduse professoriks. Hiljem piiskopiks. Septembris 1944 põgenes ühes Uluotsa, Kanti j.t. Rootsi.

Et ma Kõppu isiklikult ei tunne, siis ei oska ma teda ka teisiti iseloomustada kui tema reputatsiooni põhjal, mis on hea, kuid Kõpu tagasihoidlikkuse tõttu võrdlemisi napp.

Kõpp on suure haridusega, väga intelligentne ja avara silmaringiga rahvuslane-demokraat.

Iseloomult tagasihoidlik, aus ja poliitikast kõrvale hoidja, kuid kohusetruu, kõrge eetilise tasemega. Võib olla vanuse tõttu juba natuke ne kustuva elujõuga.

Omab äärmiselt hea nime ja reputatsiooni nii kodu- kui välismaal, on täiesti kompromiteerimata, puhas ja autoriteetne. Ei seo end kunagi mõne kitsama poliitilise parteiga. Kui ta leiab enda kohuse olevat, siis võib temast kujuneda mõjuv ja ühendav silt kodanliku-rahvusliku voolu koalitsioonile. Omas väljaastumises on ta sel puhul kaalukas ja julge. Et ta aga seni poliitilisest aktiivsusest kõrvale on hoidunud ja mingit stimuleerivat ambitsiooni ei oma, võib tema aktiveerumist arvestada ainult siis, kui ta kohusetundlikult veendunud on, et see eesti rahvale kasuks tuleb.

30) Pitka, Juhan (61). Kaugesõidu kapten ja äriees laevanduse alal. Oli 1918.–20. a. sõjas improviseeritud merejõudude ülemjuhataja ja üldse hea improvisaator-organisaator. Hiljem üritas mingit koloniseerimisettevõtet Kanadas, tuli sealt paljana tagasi, oli ETK (62) direktoriks ja põgenes 1940. a välismaale, asudes elama Soome Schmidt'i nime all. Tegeles spiritistlik-mütoloogilis-teoloogilise teadusliku diletantismiga, sepsitses poliitilise tegevuse plaane, töötades koos algul Vellneriga, hiljem Varmaga, minnes mõne aja pärast mõlemaga tülli ja tuli 1944. a. kevadel Eestisse, kus kavatses mingit fantastilist ettevõtet iseseisva kodanliku Eesti Vabariigi jaluleseadmiseks, sealjuures ära kasutada tahtes sakslasi, kes teda tegelikult ninapidi vedasid ja teda omas propagandas ära kasutasid. Septembris 1944, ära nähes oma kavade väljavaatetust, kadus silmapiirilt ja viibib praegu kõige tõenäoliselt Rootsis.

Pitka on aus ja ideeline rahvuslane, kes veel äsja omas väga hea nime ja kuulsuse nii kodu- kui ka välismaal, eriti Inglismaal, kus tal oli mõjuvaid tutvusi. Omal ajal oli ta elava fantaasiaga, kaval, suurejooneline, energiline ja optimistlik organisaator, erilise poliitilise ambitsioonita ja aus, kes enese külge inimesi köita oskas rasketel ja segastel aegadel, rahulikus olukorras oma raskepärase karakteri ja eluvõõra idealismiga aga omale vähe tõsiseid

ja ausaid kaastöölisi leidis. Olles ühelt poolt praktiline äriees ja realist, oli ta samas veel mõningate kentsakate idee-fikside võimuses, mis temale teatava naiivse joone andis. Praegu kõrges vanaduses uuesti lapseks muutunud on Pitka endised reaalsed omadused tuhmunud ja naiivsed-utoopilised tugevnenud. Vanamees pole aga sellest ise teadlik ja loeb end veel täiesti endises jõus olevaks. Nii on ta praegu ebareaalne ja naiivne fantast, äärmiselt kergeusklik, uskudes iga võõrast vastutulejat, kuid samuti umbusaldades igat, kes natukenegi kellegagi seoses on, kellega vana admiral tülitseb. Tema organiseerimisvõime ja juhioskus on ainult endise tuhmunud vari, sest vanamees elab veel käesoleva sajandi alguse õhkkonnas. Positiivsetest omadustest on tal veel säilinud julgus ja ausus.

Pitka on end tugevalt kompromiteerinud ja sellele lisaks veel pea igapähega tülis. Pealegi ei soovi ta ise enam liiga palju poliitikas jagaleda ja teeb seda ainult kohusetunde pärast. Sellepärast on tõenäolik, et ta poliitikas enam mingit osa etendama ei saa, ehkki pole täiesti võimatu, et teda siiski veel lühikest aega sildina mõne grupi poolt püütakse kasutada.

V KAUGEMAD PAGULASED

31) Selter, Karl (63). Isiklikult pole ma temaga tuttav ja tean temast ainult kuulduste põhjal. Oli omal ajal noorema generatsiooni poliitikategelaseks, olles Pätsi režiimi ajal algul majandus-, siis välisministriks, lõppeks saadikuks Rahvasteliidu juures Schweizis. 1940. a. juunipöörde puhul keeldus omi volitusi maha panemast ja jäi Schweizi, kus kuuldavasti hakkas tegutsema põllumajandusega. Hiljem olen kuulnud, et ta on siirdunud edasi Ühendriikidesse. Majanduslikult oli ta igatahes hästi kindlustatud, sest ministriks olles ei jätnud ta võimalusi kasutamata heaks teenimiseks ja seda just mitte päris ausal viisil, nagu kurjad keeled räägivad. Akadeemiline kuuluvus: korp! Vironia.

Iseloomult olevat Selter auahne, intelligentne, energiline ja moraalseste takistusteta tõusiku tüüp, kelle peamiseks eesmärgiks on hästi

elada ja selle kõrval karjääri teha. Idealismi tal pole, selle kõrval on ta veel arg.

Selteri positsioon poliitikas põhjeneb temale kui akrediteeritud saadikule, seega oluline moment "legalistide" vaatekohast. Samuti ei jäta mõju avaldamata tema majanduslik seisund. Nõrgaks küljeks on tema kompromiteeritud nimi majandusliku rikastumise mõttes ja üldse tema edev ja mitte imponeeriv iseloom. Selteri poliitiline tegevus on määratud tema kapitali paigutuse tasuvusest ja tegelase mängimise võimalustest. Ta on siiski liiga hea äri-mees, et oma kapitali avantüüride peale raisata.

32) Pusta, Karl (64). Vanema generatsiooni elukutseline diplomaat. Oli kaua aega mitmel pool kodanlise Eesti Vabariigi diplomaatiliseks esindajaks. Viimati atašeeks või conseille'ks Pariisi saatkonna juures. Siirdus hiljem Ühendriikidesse. Majanduslikult on ta puupaljas, kui seisusekohaselt elav häbematu elukunstnik. Isiklikult teda ei tunne, kuid olen temast palju kuulnud. Ta on päris intelligentne, osav, suure joonega, mugav, häbematu ja võrdlemisi sisutu diplomaat, kelle elu sisuks ja mõtteks on diplomaatiline tegevus ja äraelamine. Lühidalt: "pusto".

Tõsiselt Pustat muidu võtta ei saaks, kuid oma diplomaatilise omapäraga suudab ta Ühendriikide omapärasel tõusiklikus tiitleid armastavas õhkkonnas siiski midagi teha, vähemalt ise sellest elatuda. Pealegi omab ta väga laialdasi tutvusi, olles ms. lähedalt tuttav Eduard Beneš'iga (65).

33) Ast, Karl (66). Isiklikult ei tunne. Vanema võitu generatsiooni kirjanik, ajakirjanik ja sotsiaaldemokraatide poliitikategelane. Oli kodanlise Eesti Vabariigi ajal viimati pressiaatašeeks Stockholmis, kuhu jäi ka pärast 1940. a. juunipööret, tegutsedes seal koos Rei'ga. Hiljem kadus kuhugi laia maailma, kuuldavasti Brasiiliasse.

Iseloomult on Ast intelligentne, laia silmaringiga, vaatleja iseloomuga boheemlane, kellel poliitiliseks tegevuseks puudub püsivus ja auahne huvi. Poliitilist mõju võib ta avaldada ainult propaganda alal oma kirjutistes ja esinemistes.

VI SÕJAVÄELASED SAKSAMAALT

34) Soodla, Johannes (67). Umbes 50-aastane vanem sõjaväelane. Teenis kodanliku Eesti Vabariigi ajal kolonelina sõjavägede staabi operatiivosakonna ülemana. Viibis seejärel Prantsusmaal oma sõjalist haridust täiendamas ja oli viimati sõjakooli ülemaks, kust pärast juunipööret 1940 reservi arvati. 1941. a. algul asus ümber Saksamaale. Saksa okupatsiooni ajal Eesti NSV-s oli algul esimeseks "Omakaitse" ja politsei ülemaks ja organisaatoriks "Eesti Omavalitsuse" juures. Pärast seda raudteede direktoriks ja alates 1943. aastast "Relva-SS" teenistuses Oberführerina, olles ametilt "Eesti Leegioni SS vägede kindralinspektoriks", kus mängis tähtsat osa Eesti üksuste formeerimisel Saksa sõjaväe raamides. Ülendati augustis 1944 "Brigadeführeriks" ja "Relva-SS" kindralmajoriks. Septembris 1944 lahkus koos sakslastega ja viibib tõenäoliselt Saksamaal.

Soodla on hea haridusega ja oskusega sõjaline juht. Iseloomult väga auahne ja diktaatorlikult raske karakteriga, kellega koostöö ja kelle all teenimine on raske. Organisaatorina ja juhina on ta kindla iseloomuga tahtejõuline, julge, järjekindel ja süstemaatne, kes nõuab palju nii eneselt kui ka teistelt. Kui inimene on ta intelligentne ja avara pilgu ja kerge taibuga, toore välimusega, kuid viisakate kommetega (prantsuse haridus), mille alt eriti koduses õhkkonnas siiski teatav robustsus esile tuleb. Poliitiliselt on ta rahvuslane, kuid suur olupooliitik ja fanaatiline antikommunist. Lühidalt juhi tüüp, kellega läbisaamine ei ole kerge, kes demokraatsusest suurt lugu ei pea ja end suure karjääri puhul varemalt ka sakslaste juures väga õnnetuna poleks tundnud.

Kui Soodla peaks pääsema saksa mõjuptirkonnast, tuleb temaga kindlasti arvestada kui tõhusa rahvusliku tegelasega. Omi kavasid ehitab ta küll ainult reaalsele jõule ja täiesti rumalatesse seiklustesse ei lasku. Demokraatlikude poliitikute juures on ta kaunis kompromiteeritud, kuid poliitikutest ta üldse erilist lugu ei pea, need teda aga kui diktaatorit kardavad.

35) Sinka. Ligi viiekümne-aastane vanem sõjaväelane. Oli omaaegses eesti sõjaväes kolonelleitnant, olles ms. kord sõjaväeliseks atšeeks Moskvas. Saksa okupatsiooni ajal oli alguses SD üheks osakonnaülemaks, hiljem "Omakaitse" ja politsei direktoriks. Septembris 1944 lahkus koos sakslastega ja viibib praegu tõenäoliselt Saksamaal.

Sinka on üldiselt sümpaatse iseloomuga, intelligentne, avara silmaringiga, viisakas ja lahke ohvitser. Erilisi poliitilisi ambitsioone ta ei oma, kuid samuti ei salli politiseerivaid tegelasi. Sõjaväelasena temale poliitikaga tegelemine ei meeldi ja teeb seda ainult sel määral, kui loeb oma ausaks kohuseks olevat. Juhina on Sinka järjekindel ja mõjutamatu, realist ja ühtlasi optimist, kes suudab inimesi enesega kaasa tõmmata.

Kui Sinka peaks kusagil väljaspool Saksamaad nähtavale ilmuma, siis on ta kindel kandidaat pagulas-"valitsuse" ülemjuhataja kohale. Kui võitluseks on reaalseid väljavaateid, teeb Sinka seda kaasa, vastasel korral katsub end oma perekonnaga kusagil vaikselt sisse seada. Sinka on inimene, kes ei kujuta endale teist õnnelikkude elu kui oma perekonna keskel iseseisvas kodanlikes Eestis. Kui viimane osa ei ole teostatav, püüab ta leppida esimesega, avanüüride peale mitte välja minnes.

36) Luts (68). Kolonelleitnant omaaegses kodanlikes Eestis sõjaväes, kus teenis sõjavägede staabi operatiivosakonnas. Omas häid suhteid Soome ohvitserkonnaga. 1940. aastal põgenes Saksamaale. Oli alates 1944. aastast Soodla staabiülemaks ja lahkus tõenäoliselt koos viimasega.

Luts on andekas sõjaväelane ja hea staabiülem, üks väheseid, kes oskas Soodlaga koos töötada. Ta on intelligentne, kuid tahtejõuetu, mitte juht. Vajab kõva käega peremeest. Muidu liiga teoretiseeriv ja mugav. Inimesena auahne, kuid arg, seega mitte aktiivne, püüab oma nime kui demokraatliku rahvuslase oma passiivsusega puhta hoida. Armastab lobisemist kohvitassi taga ja sealjuures edevusest oma isikut esile tõsta.

Kui Luts kusagil välja ujub, hakkab ta kindlasti kohvitassi taga teoretiseerima. Aktiivselt

saab ainult siis millestki osa võtma, kui temale sobiv peremees leidub. Passiivse sõjaväelasena on poliitikutele üldse meelsasti vastuvõetav, sest pole neile kardetav.

37) Saarsen (69). Isiklikult temaga mul kokupuuteid pole olnud. Oli kolonel kodanlikes Eestis sõjaväes. Viimati lühikest aega luureosakonna ülemaks. Põgenes 1940. aastal Saksamaale. Saksa okupatsiooni ajal veetis passiivsusega aega, teenides Saksa vastuluures – "Abw. III" – osakond. Lahkus vist koos sakslastega. Eeldan, et ta oli rahvuslikult aktiivne, kuid väga konspiratiivselt.

Saarsen olevat intelligentne inimene, kuid väga suur pessimist. Oma tegevuses on ta jätnud passiivse mulje, armastas rohkem teoretiseerimist. Ta ütles Soodlale ära aktiivsesse sõjaväeteenistusse astuda ja oli seetõttu viimasega tülis. Nähtavasti tahtis hoida oma nime määrimast, kuid vist on siin ka argusega tegemist.

Saarsen on ka poliitik. Igatahes kahtlustasid eriti "legalistid" teda sõjaväelise diktatuuri sepitsemise pärast Eestis ja olid temale vaenulikud. Igatahes oli ta tihedas kontaktis kolonel Jakobsoni ja kolonelleitnant Reissaarega (70), moodustades nendega grupi. Eeldan, et oli ühenduses Masinguga Rootsis. Kusagil väljaspool Saksamaad nähtavale ilmudes on võimalik, et ta poliitikaga tegelema hakkab ja nimelt ühenduses "konservatiividega", kellel tal on juba vanad suhted. Pole ka võimatu, et ta oma pessimismi tõttu passiivseks jääb.

38) Kurgvell (71). Ligi 40-aastane kapten omaaegses kodanlikes eesti sõjaväes. Teenis sõjavägede staabi luureosakonnas raadiotehnilisel alal. 1940. aastal põgenes Saksamaale. Alates 1941 seisis Soome peastaabi luureosakonna teenistuses, kust oli komandeeritud Cellariuse juurde. Lahkus sellest teenistusest 1944. aastal ja oli pärast seda Soodla ja Sinka sideohvitseriks "Narva" armeegrupi ülemjuhataja kindral Grasseri (72) juures. Läks tõenäoliselt kaasa taanduvate Saksa vägedega.

Kurgvell on keskmise mõistusega, tagasihoidlik, heasüdameline, erilise tahtejõuta, tugevassti emotsionaalne rahvuslane-perekonnainime-

ne, läbi ja läbi aus, ilma auahnuse ja edevuseta. Erilist tähtsust mingisugusel juhtival kohal ta pagulaste seas omama ei saa, kuna tal pole praktilist algatusvõimet. Teiste, eriti vanemate sõjaväelaste algatatud ettevõtetest võib ta aga osa võtta, olles omal alal üsna heaks tööjõuks.

Pööraselt raske saab temale hingeliselt olema see äratundmine, et ta peab emigratsiooni jääma.

KOKKUVÕTE (73)

Lastes silme eest mööda veel kord selle kirjeldatud tegelaste pildigalerii, tekib minus tahtmine neid liigitada poliitilise ettevõtlikkuse mõttes, aluseks võttes nende isiklikke võimeid ja iseloomu.

I

Sellised isiksused, kes teavad, mida nad tahavad ja kellel on nii võimeid kui ka energiat ehk tahtmist selle saavutamist katsetada. Nimetan neid lühidalt juhtideks. Need oleks: Penno (2), Ots (13), Kant (18), Soodla (34).

II

Sellised isiksused, kes teavad, mida nad tahavad, kuid kellel puudub oskus, tahe või usk poliitilise võitluse pidamiseks. Nimetan neid teoreetikuteks või apoliitilisteks loomusteks. Need oleks: Ronimois (15), Oras (16), Martinnoff (17), Kaasik (19), Kõpp (29), Sinka (35).

III

Sellised tegelased, kellel pole selget ettekujutust oma soovide reaalsusest, kuid kellel on usku ja energiat poliitilise võitluse pidamiseks. Nimetan neid "kilplasteks". Need oleksid Laid (7) ja Pitka (30).

IV

Sellised isikud, kellel on omad idealistlikud soovid, kes ühtlasi omavad tahet ja võimet poliitilisest võitlusest osa võtta, kuid kellel pole programmi ja algatusvõimet ega poliitilist auahnust juhtimiseks. Need on tegelikud

ettevõtete tädeviijad – "tööriistad". Need oleksid: Mark (8), Kuslap (10), Talpak (25), Kurgvell (38).

V

Sellised tegelased, kellel pole selget ettekujutust omadest poliitilistest soovidest, kes ei ole suutelised midagi konkreetset teostama, kuid kes omavad auahnust poliitikaga intensiivselt tegeleda. Nimetan neid "tegelinskiteks". Need oleksid: Rei (1), Varma (5), Torma (6), Maandi (9), Neuhaus (11), Pukk (21), Vellner (24), Kristjan (27), Kalmus (28), Pusta (32), Luts (36).

IV (74)

Sellised isikud, kelle juures poliitiline ambitsioon on tagaplaanil, kelle juures "tegelinski" mängimine on kõrvalise või taktikalise tähtsusega ja kes on huvitatud esmajoones isiklikust materjaalsest küljest, kas ärist või muga-vast äraelamisest. Nimetan neid äriimeesteks või elunautijateks. Need oleksid: Laretei (4), Scheel (12), Ratiste (14), Terras (22), Övel (23), Ast (33).

Viie isiku kohta ei oska ma andmete puudulikkuse ja isikliku tutvuse puudusel lõplikku seisukohta võtta. Need on: Sikkar (3), Maurer (20), Masing (26), Selter (31), Saarsen (37).

Seesugune on eesti aktiivse kodanlik-rahvusliku emigratsiooni isiklik pale, nagu mina seda tunnen. Mitte just imposantne, kuid psühholoogiliselt huvitav.

14. II 1945. T. Hellat

MÄRKUSED

31) Edgar Kant (21.02.1902–16.10.1978) – sündis Tallinnas, vanemad kaupmees Jüri Kant ja Elise Ruval, al 1929 abielus Leida Kalling'iga. Kuni 1917 õppis Tallinnas J. Kirsipuu, 1917–18 J. Westholmi eragümnaasiumis, 1921 lõpetas kolledži. 1921–28 Tü matemaatika-loodusteaduskonnas, lõpetas magastmega geograafia alal. 1924. a suvel käis uurimisreisil Rootsi ja Norra Lapimaal, siis töötas Ungaris (Szegedi ülikooli geograafiainstituudis) erastipendiaadina antropogeograafiliste küsimuste alal. 1926 käis uurimisreisil Itaalias, Prantsusmaal ja Põhja-Aafrikas, 1928 täiendas end Tü stipendiaadina Viinis ja Šveitsis, 1929. a suvel Skandinaavias ja Hamburgis. Sõdis vabatahtlikuna Vabadussõjas, üliõpilasena tegutses ka geograafiakabineti abijõuna ja maateaduse õpetajana Tartu õpetajate seminaris 1927, al 1928 õppeülesande täitja majandusgeogr alal Tü õigus-majandusteaduskonnas. Käis Eesti Kirjanduse Seltsi kodu-uurijana kihelkonnakongressidel, oli al 1923 kodu-uurimise toimekonna abijõuks (al 1925 sekretär) ja Tartu linna uurimise geograafilise alatoimekonna juhataja. 1927–29 Tallinna ja Tartu rahvaulikoolide lektor, al 1930 Akadeemilise Majandusteaduse Seltsi abijuhataja. Koostas koguteose "Tartu" (1927) geogr osa, mille eest sai 1928 Pariisis Gaudy auhinna; koguteose "Eesti" kaasautor ja toim liige, avaldanud hulgaliselt kirjutisi ajakirjades nii meil kui mujal. (EAT, 85). 1934 *dr phil nat*, 1936 prof, Eesti TA liige ja humanitaarteaduste osakonna juhataja 1938. Stipendiaadina viibinud ka Hollandis. 1938–41 Tü prorektor, 1941–44 rektor. Lahkus Eestist 1944, al 1963 Lundi ülikooli prof. On Tartut ja Eestit käsitlevate uurimustega antropoökoloogia kui teaduse rajajaid, lõi oma koolkonna ka Lundis. Suunas Eesti kodu-uurimist, osales maakondi käsitlevate koguteoste ning võõraid maid ja rahvaid tutvustavate sarjade väljaandmisel. Teeneid Tü säilimises Saksa okupatsiooni ajal. Suri Lundis. (ENE 4. Eesti Nõukogude Entsüklopeedia. Tln, Valgus, 1989, lk 299; edaspidi ENE, aastaarv, kõite ja lk nr.)

32) Hjalmar Mäe (24.10.1901–10.04.1978) sündis Tuhalas Kuivajõe vallas Harjumaal, vanemad ärimees Mihkel Mäe ja Anna Oit. Kuni 1919 õppis Tallinna koolides, 1921–23 Berliini, 1924–27 Viini ja Innsbrucki ülikooli filosoofiateaduskonnas (omandas *dr phil* astme), 1928–29 Viini ja Grazi ülikooli õigusteaduskonnas (viimase juures 1930 poliitikateaduste *dr kraad*). 1919–24 ja al 1929 lektor Tallinna rahvaulikoolis, 1920–21 õpetas E. Lenderi tütarlastegümnaasiumis, 1923–24 Rakve-

res, al 1929 Nõmme linnanõunik ja koolivalitsuse juhataja. 1922 asutas Berliini ülikooli Ungari instituudi juurde Eesti osakonna ja raamatukogu, 1923 Ungari-Eesti-Soome Seltsi esimees. Al 1930 Eesti Raadioühingu esimees ja ajakirja Raadio toimetaja, avaldanud lugusid nii ajakirjanduses kui teaduslikes väljaannetes kodu- ja välismaal. (EAT, 199) 1930ndate esimesel poolel gümnaasiumiõpetaja ja ringhäälingutegelane, 1935 osales vabadussõjalaste katses riiki pöörata ja mõisteti 20 aastaks sunnitööle, vabanes 1938 amnestiaga. Seejärel elas Saksa maal, 1941–44 Eesti Omavalitsuse juht ja haridusdirektor. Pärast II maailmasõda elas Austrias, oli ms valitsusnõunik. Suri Grazis. (EE VI, 487). Oli Saksa LV kantsleri K. Adenaueri mitteametlik nõunik, ise olla vältinud selle koostöö avalikustamist peaaegu elu lõpuni; Austria poliitikaelust hoidnud kõrvale (Rein Helme. Eesti Aeg, 9.08.1995). Rõhutas algusest peale, et ei tegele pagulaspoliitikaga: "olen selle jätnud täiesti isamaaliitlaste "kutsutute ja seatute" hooleks." (vt Eesti Aeg, 19.07.1995).

33) Jüri Uluots (13.01.1890–9.01.1945) sündis Läänemaal Kirbla vallas põllumehe pojana. 1910–16 õppis St Peterburgi ülikooli õigusteaduskonnas, lõpetas selle I järgu diplomiga ning oli 1916–18 sama kooli stipendiaat, töötades Skandinaavias, Lätis, Poolas, Saksamaal ja Austrias. 1918–19 rahukohtunik ja kohtu-uurija Haapsalus, 1919–20 ajalehe Kaja vastutav toimetaja. Edasi Tü teenistuses: 1920–24 Rooma õiguse dotsent, 1924–25 Eestimaa õiguse ajaloo prof kt, 1925–27 erakorraline prof, al 1927 korraline prof kt, 1921–24 ühtlasi õigusteaduskonna sekretär ja 1924–31 dekaan. 1919–20 Asutava Kogu liige maarahva liidu esindajana, I, II ja IV Riigikogu liige, 1922–24 Riigikohut tsiviilosakonna prokuröri abi, 1922–25 EELK konsistooriumi abipresident ja al 1926 vaimuliku ülemkohtu liige. 1927 osales tsiviilseadustiku koostamise eeltöödes, al 1928 Eesti-Saksa vahekohtu liige. Olnud Tartu maavolikogu liige ja al 1924 Akadeemilise Õigusteaduse ühingu esimees, 1926. a lõpul ja 1927. a algul kaitses Rahvasteliidu nõukogu es Genfis ja Pariisis võõrandatud maade endiste omanike petitsiooni puhul Eesti maareformi. Poliitiliselt kuulub Põllumeeste Kogudesse. (EAT, 360–361). Eesti TA akadeemik 1939. 1927–40 Tü prof, 1942–44 õigusteaduskonna dekaan, 1931–34 Tü üliõpilasajade prorektor (korp! "Rotalia" vilistlasena sai 1938. a selle kõrgeima tänu- ja austuse märgiks auvärvipaela. – EK, 216). Uurinud esmajoones Eesti õiguse ajalugu, agraar- ja asustusajalugu, on Eesti õigusteaduse loojaid. 1936 valiti Rahvuskogu liikmeks, oli selle I koja esimees ning uue põhiseaduse projekti peamisi autoreid (ka autoritaarse riigikorra kujundajaid

seega). 1937–40 Isamaaliidu keskjuhatuse esimees, 1938 valiti Riigivolikogusse, 1938–39 selle esimees. 12.01.1939–16.06.1940 EV peaminister, lahkus ametist N Liidu ultimaatumi ja okupatsiooni tõttu. 1944 aprillis alustas tegevust EV seaduslike riigivõimuorganite taastamiseks ja nimetas 18.09.1944 ametisse Otto Tiefi valitsuse. (EE X,48).

34) Johan Köpp – vt eespool nr 29 ja märkus 60.

35) Hjalmar Fritjof Pöhl (24.02.1908–12.06.1964) sündis Tallinnas, isa Hans Pöhl oli kooliõpetaja. 1928 lõpetas Tallinna Saksa poeglaste gümnaasiumi, 1928–33 õppis TUs teoloogiat, 1935–36 ja 1940–41 aga õigusteadust. *Lic teol*/1954 ja *lic phil*/1956 Lundi ülikooli juures. 1934–44 Rootsi Meremisjoni ja ühtlasi Vormsi koguduse õpetaja, al 1934 Haapsalu Rootsi eragümnaasiumi juhataja, 1937–44 EELK Rootsi praostkonna praost. 1944 pages Rootsi, tegutses eestlaste kirikuõpetajana Stockholmis, Göteborgis ja Lõuna-Rootsis. 1954–64 Lundi Södra Selleropi koguduse eestlaste õpetaja, avaldanud töid usuteaduse alalt. Suri Mariehamnis. (AA II–520–9388). 1956 oli Eesti NMKÜ Lundis juhatuse liige, ordineeriti 5.06.1953 (EK, 151, 176). Paguluse algaastatel suhtuti kahe ti: kiideti paljude inimeste aitamise eest Rootsi asumisel ja söimati kopsakate summade pärast, mis tegevuse käigus abistaja tasku läksid.

36) Sven Anders Hedin (19.02.1865–26.11.1952) oli Rootsi maadeuurija, kelle reisiraamatuid ka eesti keeles välja antud; siinse äramärgimise selektuseks sobib ehk vanema ENE teade sellest, et avaldas ka fašismimeelseid teoseid (Eesti Nõukogude Entsüklopeedia. E-Herm. Tln, Valgus, 1970, lk 534).

37) SD – Sicherheitsdienst e sakslaste julgeolekuteenistus.

38) Alfred Erich Maurer (2.12.1888–20.09.1954) sündis Tallinnas, vanemad puutööstur Priidik Maurer ja Katharina Pommer, al 1915 abielus Marie Tretjakevitšiga. 1897–1903 õppis Tallinna linnakoolis, 1903–08 Nikolai gümnaasiumis, 1908–12 St Peterburgi ülikooli õigusteaduskonnas. 1913–18 vandeadvok abi Tallinnas, 1919–20 EV prokurööri abi ja prokurör, al 1920 tegutses Tallinnas vandeadvokaadina. Eesti Ajutise Valitsuse juures asuva juriidilise komisjoni esimees 1919, lühemat aega Tallinna linnavolinik ja II Riigikogu liige Põllumeeste Kogude rühmas. Olnud Tallinna Eesti Õigusteadlaste Seltsi esimees, al 1926 vandeadvokaatide nõukogu esimees. (EAT, 186) Põgenes Rootsi, 1945 sai Eesti Komitee Rootsis pagulasküsimuste komisjoni liikmeks. 3.03.1953 valiti Lääne-Saksamaal Detmoldis EV presidendi asetäitjaks (EK, 103, 127). 1938. a aprillis moodustatud Riiginõukogu (EV uue parlamendi nn ülemkoda) abiesimees.

39) Hans Kauri (30.05.1906–30.01.1999; kuni 1935 Mühlberg) sündis Tartumaal Konguta vallas Majala külas, isa Jaan Mühlberg oli kaupmees. 1925 lõpetas Tartus poeglaste reaalkooli, 1925–39 õppis TUs zooloogiat, lõpetas *cum laude*, 1942 *mag sc nat*, 1952 *dr phil* (Lundi ülikooli juures). 1928–39 TÜ zooloogia instituudi assistent, 1942–44 prof kt, 1939–40 Eesti TA teaduslik sekretär, 1944 siirdus Rootsi, al 1948 ametis Lundi ülikooli zooloogiainstituudis: 1950–59 uurimisassistent, 1959 dots, 1960 prof kt. 1962 prof. 1963–76 Bergeni ülikooli zooloogia ja ökoloogia prof, 1966 Norra TA liige. Avaldanud töid zooloogia ja ökoloogia alalt. (AA, II-402–6981). Al 1962 oli Rootsi Eestlaste Esinduse juhatuse esimees, tegutsenud Lundis ka Eesti Teadusliku Seltsi Rootsis Lõuna-Rootsi osakonna esimehena; Loodusuurijate Seltsi Koondis Eksiilis avaldas prof K. algatusel kolm köidet uurimusi, ise on kirjutanud Tüst ja selle kasvandike saavutustest nii kodumaal kui ka paguluses (Bernard Kangro. Eesti Rootsis. Ülevaade sõnas ja pildis. Lund, EKK, 1976, lk 88, 205, 208, 221). 1956 oli tegev ajalehe Välis-Eesti toimetuses ning koostas "Eesti kroonika 1957" tarvis ülevaate eestlaste teaduslikust loomingust paguluses (EK, 91, 283–5). Kuulus koguteoste "Eesti riik ja rahvas Teises maailmasõjas" ja "Eesti saatusaastad 1945–1960" toimetajate hulka. Suri Stockholmis.

40) Otto Richard Pukk (29.11.1900–14.02.1951) sündis Saaremaal Loona vallas, isa Frido Pukk oli mõisarentnik. 1919 lõpetas Kuressaare gümnaasiumi, 1919–21 õppis TUs agronoomiat, 1921–27 õigusteadust, korp! Fraternitas Estica liige. Osales Vabadussõjas, 1921–29 oli ajalehe Saaremaa tegevtoimetaja, 1928–33 vandeadv J. Teemanti abi, al 1933 vandeadvokaat Tallinnas. III ja V Riigikogu liige Põllumeeste Kogude esindajana. Rahvuskogu liige, 1939–40 Riigivolikogu esimees. 1944 pages Rootsi, suri Stockholmis (AA, II–16–167). Kuna oli Üleriikliku Põllumeeste Esinduse keskjuhatuse üks liikmetest, kes põgenema pääses, siis osales ka Eesti Põllumeeste Kogude Esinduse paguluses käimalükkamises (EK, 126). Peale selle jõudis olla Eestluse Koostöö Keskuse esimeheks (Artur Adson. Lahkumine. Ülestähendus viimastest aastastinast. 2. tr Tln, Eesti Raamat, 1994, lk 124).

41) Artur Martin Terras (18.02.1901–26.11.1963) sündis Virumaal Vaivara vallas, isa Aleksander Terras oli põllumees. 1919 lõpetas Narva gümnaasiumi, 1922–24 õppis TUs kaubandust, 1924–27 õigusteadust. EÜS Põhjala liige. 1918–20 osales Vabadussõjas, 1927–34 vandeadvok. A. Jürmanni abi, al 1934 vandeadvokaat Tallinnas. 1941 kuulus Omakaitse, 1941–44 tegutses Tallinna linnapeana, 1944 põgenes Rootsi, kus leidis teenistust raud-

teevalitsuse välisosakonna ametnikuna. Suri Stockholmis. (AA, II–227–3523). 1956 oli Eesti Rahvushonk fondi esinduskogu liige ja pagulasküsimuste toimkonna juhataja, kuuludes ühtlasi ka Eesti Liberaal-demokraatliku Koondise ja Eesti Rahvusnõukogu juhatusse (EK, 111, 114, 120, 123).

42) Karl Sigismund Litzmann (1.08.1893–27.01.1945) oli 1941–44 sakslaste kõrgeim võimukandja Eestis ehk kindralkomissar, langes Ida-Preisimaal (vt Oskar Angelus, Tuhande valitseja maa. Mälestusi Saksa okupatsiooni ajast 1941–1944. 2. tr Tln, Olion, 1995, lk 3).

43) Richard Heinrich Övel (21.11.1894–3.01.1958) sündis Narvas, vanemad kiviraiuja Mihkel Övel ja Sinaida Mägi, al 1927 abielus Alide Uusmaniga. 1903–06 õppis Narva algkoolis, 1906–14 Narva gümnaasiumis, 1914–16 Petrogradi ülikooli füüsika-matemaatikateaduskonnas, 1916 Pavlovi sõjakoolis Petrogradis, 1920–25 Tü üiguste aduskonnas. 1916–17 osales ohvitserina I maailmasõjas, 1918–20 tegutses EV kaitseministeeriumi sekretärina ja mujal, lahkudes sõjaväest alamkapteni auastmes. 1920 oli Moskv as opteerimiskomisjoni kantselei juhataja, al 1925 riigisekretäri abi, ühtlasi ka Riigiraamatukogu ja Riigiarhiivi direktor. Juhatas Pihkva rahudelegatsiooni (1919) ja Moskv ratifikatsioonikomisjoni (1920) kantselei tegevust. Al 1928 Eesti Lauljate Liidu nõukogu ja juhatus e liige; Eesti Kunstimuseumi hoolekogu liige, Poliitilise Klubi asutajaid ja juhatus e liige (EAT, 396–397). Aastani 1944 AS Eesti Destillaat direktor, 1944 EVR liige. Arreteeriti NKVD poolt, sai 10 aastat Vorkuta laagrit, vabanes 16.10.1954, tuli tagasi Eestisse. Töötas tõlgina. Suri Tallinnas. Rehabiliteeriti 11.03.1990. (AA, II-20-239; Peep Pillak, Ametnik ja isamaalane Richard Övel. Hommikuleht, 23.02.1995).

44) Eesti Destillaat oli tärpentiinitehas Tallinnas (Eesti. Teatmeteos. III osa. Majandus. Geislingen, ERS ja EÜKS väljaanne, 1949, lk 92).

45) Harald Vellner (2.03.1893–2.03.1970) sündis Tartumaal Palupera vallas Vanamõisas, vanemad olid põllupidajad Adam Vellner ja Mari Müller, al 1921 abielus Magda Olanderiga. 1905–08 õppis Otepää apostliku õigeusu kirikukoolis, küp suseksamiks valmistus iseõppimise teel, kuulunud ka ajakirjanduskursusi Petrogradis (1918) ja Helsingis (1925). 1912–13 mõisavalitseja õpilane ja siis mõisavalitseja Ilmjärvel, 1913–14 Meie aastasaja ja selle järeltulija Tartu Päevalehe toimetuse liige, 1914–17 "Estonia" teatri näitejuhi abi ja siis näitejuht Harry Vilho varjunime all, 1916–17 "Estonia" dramaturg. 1917–18 Sakala toimetaja Viljandis. Eesti Ajutise Valitsuse peaministri K. Pätsi ülesandel Eesti Päevalehe toimetaja Petrogradis 1918,

1918–19 viibis kindr Laidoneri ülesandel liitriikide okupatsioonivägede staabis Arhangelskis, kus kogus eesti sõjaväelasi Eesti leegioniks. 1919 Eesti vägede ülemjuhataja staabis käsundusametnik, samast aastast Vaba Maa päevauudiste osakonna toimetaja ja teatriarvustaja. 1921–22 Esmaspäeva esimene toimetaja, al 1931 Sõnumed peatoimetaja. Olnud Eesti Draamastuudio Seltsi asutajaid, esimees ja lektor, 1925–26 kaitseväe kultuurselgitustöö kursuste lektor, 1927–29 Eesti Ajakirjanikkude Liidu esimees, 1927–28 Eesti-Läti Ajakirjanikkude Liitude büroo esimees, 1928 Eesti-Poola ajakirjanikkude liitudevahelise ajutise büroo asutaja. Avaldanud raamatu "Reporter – ajalehe kaastöö tehnika" (1932), kirjutanud paar lastenäidendit, mis "Estonias" ka lavastatud, toimetanud pildialbumit "Eesti" (1923) ja "Õitsituled" (1928). Tegutsenud mitmete välismaiste ajalehtede kirjasatjana. (EAT, 376). Sõnumed peatoimetaja oli aastani 1934 (Eesti Entsüklopeedia. VIII. Trt, Loodus, 1937, v.873). Arhangelskis tegutsedes olla astunud inglise luure teenistusse, hiljem Vaba Maa juures teinud aja jooksul pea kõiki töid ning saanud väga hea sulemehena kontserni Vaba Maa üheks mõjukamaks tegelaseks, kel lehe läbimurdes suur osa. 1939 läks koos perega Soome, oli ametis Helsingin Sanomate toimetuses (ennegi kaastööd tehtud) ning vahendas sinna juurde inglise ja saksa luureorganite tegevust. Aitas ka "Ernat" organiseerida ja värbas eestlasi Soome väkke, kindlustades samas sidet McKibbini ja Cellariuse (ehk inglise ja saksa luure) vahel. Soome kapituleerumise järel 1944. a septembris siirdus koos perega Rootsi, elas tagasitõmbunult, suri Stockholmis (A. Roolah, Nii see oli... Kroonika ühest unustuseliiva maetud ajastust. Tln, Perioodika, 1990, lk 158–9, 196). Rootsis oli siiski Vabade Eesti Ajakirjanike Ühingu juhatuse esimees (EK, 144).

46) "Erna" – vt Tuna, nr 1, 1998, lk 137, märkus 1.

47) "Haukka" – vt samas, lk 142, märkus 66.

48) Karl Talpak (28.02.1905–12.03.1991) sündis Rakveres, lõpetas 1926 sõjakooli ja määrati nooremleitnandina Kuperjanovi pataljoni. 1931 lõpetas Tü Kehalise Kasvatuse Instituudi, tennis jalaväe eripataljonis ja Valga garnisonis spordiohvitserina. 1933–40 Narva piirkonna koolide sõjalise kasvatuse õpetaja ja inspektor, 1932 ülendati leitnandiks, 1939 kapteniks. Saksa-N Liidu sõdimise algul moodustas Otepää ümbruses varjunud meestest üksuse, mis vabastas osa Tartumaast veel enne sakslaste kohalejõudmist. Pärast Tallinna hõivamist saadeti väeosa laiali. 1943 algatas mobilisatsioonist hoiduvate meeste siirdumise Soome, sai soomepoiste vaimseks juhiks, keda peetakse n-ö

kolmanda võitlustee ideoloogia rajajaks. JR 200 kompaniülemana võitles Viiburi lähel ja Vuoksella. 13.09.1944 tuli salaja Eestisse, oli EVR sõjaline nõuandja ja määrati sellena Tallinna komandandiks. Viimasel hetkel õnnestus pageda Rootsi, kus töötas maamõõtjana ning osales pagulasorganisatsioonide töös. Suri Stockholmis, 1.09.1991 maeti tema põrm Tallinna Metsakalmistule teiste soomepoiste juurde. (Vabaduse eest. Soomepoiste lühielulood. S.I., Soome Sõjaveteranide Eesti Ühendus. 1997, lk 29). Tegeles ka paguluses vastupanuvõitlejate värbamisega Eesti tarvis (Laar, lk 103, 197).

49) Arnold Sinka – vt eespool nr 35 ja Tuna, nr 1, 1998, lk 139, märkus 23.

50) Johannes Soodla – vt eespool, nr 34 ja märkus 67.

51) Richard Maasing – vt Tuna, nr 1, 1998, lk 138, märkus 19. Lisaks veidi konkreetsemalt: 28.07.1896–10.04.1976, sündis Tartus, isa Karl Maasing oli väikekaupmees. 1922 lõpetas Riia vene keskkooli. 1921–22 õppis Läti ülikoolis majandust, 1923–24 Tüü kaubandust, 1923–26 läbis EV Kõrgema Sõjakooli. Osales I maailmasõjas ja Vabadussõjas (Vabadusristi I liigi 3. järk). Al 1928 Sõjavägede Staabi 2. osakonna A-jaoskonna ülem, 1934 sai 2. osakonna ülemaks, 1939 staabiülema 1. abiks ja kolonelik, samal aastal põgenes Saksamaale. Järgnevalt sõdis Saksa vägedes, pärast asus Rootsi. Suri Stockholmis (AA, II–255–4049). Oli koguteoste "Eesti riik ja rahvas Teises maailmasõjas" ja "Eesti saatusaastad 1945–1960" üks toimetajaid.

52) Põgenes Eestist veidi varem, 1939 sügisel Eesti ja N Liidu sõjaväelaste kõneluste aegu Tallinnas.

53) Alexander Cellarius – vt Tuna, nr 1, 1998, lk 137, märkus 2.

54) Villem Saarsen – vt eespool nr 37 ja märkus 69.

55) Louis Karl (ka Ludvig) Jakobsen (30.05.1893–11.12.1961) sündis Tõrvas, vanemad kaupmees Julius Jakobsen ja Emilie Änilane, al 1925 abielus Marie Kubeniga. 1903–04 õppis Viljandi elementaarkoolis, 1905–09 Viljandi erarealgümnaasiumis, 1912 omandas Kaasanis prantsuse ja saksa keele koduõpetaja kutse, 1913 lõpetas eksternina Simbirski kadetikorpusse ja 1914 Kaasani sõjakooli, saades nooremleitnandiks. 1927 omandas Poola kõrgemas sõjakoolis kindralstaabi ohvitseri diplomi. 1909–12 oli koduõpetaja Simbirskis, I maailmasõjas algul roodu-, siis pataljoniülema, 1918–19 majandusülem 6. Eesti rügemendis ja 1919 veel Pärnu garnisoni ülema kt. 1919–20 EV sõjakoolis kompanii- ja pataljoniülema ning lektor, 1920–21 soomusrongide diviisi ohvit-

seride kursuse juhataja, 1921–24 Sakala partisaanide üksiku pataljoni ja Viljandi garnisoniülema. 1924–30 sõjaväeline esindaja Varssavis (1925–30 ka Rumeenias), al 1930 riigivanema vanem käsundusohvitser. Vabadusristi I liigi 3. järk, 1920 kolonelleitnant, 1931 kolonel; saanud terve rea riikide kõrgemaid aumärke. 1922–24 Viljandi langenud sõdurite mälestussamba komitee abiesimees, Poola küttide ühingu auohvitser, Poola 2. ja 16. ulaanirügemendi aulüge, jm. (EAT, 402). II maailmasõja eel oli EV sõjaväeline atašee Berliinis, kus ta N Liidu agendiks värvati ("Stok"), operatiivset sidet aga ei õnnestunud luua; sõja ajal täitis eriülesandeid sakslaste alluvuses ning jäi seejärel Saksamaale ka elama (Jürjo, lk 65–66). KGB andmeil oli J. inglase agent juba 1938. a. Sõja ajal tegutses Tallinnas, 1950ndate algul elas Tübingenis ja valmistas N Liidu vastaseks tööks ette mitmete lääneriikide spioonide; nüüd oleks hea uuesti tegevusse rakendada ehk värvata, milliseks otstarbeks olla agent "Boitsov" (eraelus TPI dotsent) täiesti sobilik (Aruanne Eesti NSV Ministrite Nõukogu juures asuva Riikliku Julgeoleku Komitee 2. vastuluure osakonna tööst ajavahemikul 1.04.1954–1.04.1955. Tln, Umara, 1997, lk 60, 81–82). 1955. a augustis tegi KGB ettepaneku sidemed taastada ja 1956 jaanuaris käis Saksamaal isiklikult mõjutamas J. naiseõde ehk agent "Lootus". Mees puikles vastu, aga 26.01.1956 lubas lõpetada igasuguse nõukogudevaenuliku tegevuse, andes 1957 juunis "Lootusele" juba lõpliku nõusoleku koostööks, seda esmajoonel materiaalsel kaalutlustel. Suri Kölnis (Jürjo, lk 66–67). 1952–55 oli Eesti Ühiskond Saksa Liiduvabariigis (EÜSL) tegevust juhtiva Saksamaa Eestlaste Keskkomitee liige ning esindas Baltikumi rahvaid ka Balti Selts Saksamaal asepresidendina (EK, 164, 169).

56) Aksel Kristian – vt Tuna, nr 1, 1998, lk 138, märkus 20. Lisada võib ehk seda, et 1950ndate I poolel oli K. tegev "Ameerika Hääle" eesti saatete toimetuses Münchenis (EK, 267).

57) Aleksei Kalmus – kapten, töötas Cellariuse juures Soome luure sideohvitserina, alustas Eestis mitmete luurekoolide loomist; olnud aina purjus ja seetõttu võimetu lihtsaidki asju ajama; lahkus Eestist 19.09.1944 koos tütre ja abikaasaga, sama paadiga läkitati üle mere ka siia jäävate luurajate (Talgre, Hellat jt) abikaasad (Ülo Jõgi. "Erna" legendid ja tegelikkus. Tln, a/s JMR, 1996, lk 143, 173, 181). Lahkudes andis "Tümleri" meestele korralduse tegevust jätkata ning lubas peategelased kuu aja pärast Eestist välja toimetada (Laar, lk 40). T. Hellat ülevaates Saksa luurest: "Omal ajal Eesti sõjavägede staabi II osakonna raadioluure ülemaks. Kuulus nüüd Soome kindralstaabi luureosakonda, kust komandeeriti Cellariuse juurde. Korraldas

raadiotehnilist ala. Paks, laisk, mugav ja matslik joodik." (ERAF, f 129, n 1, s 24585, kd 1, l 274p).

58) "Tümler" oli sakslaste moodustatud ja eestlastest koosnev luuregrupp, mis pidi venelaste tuleku järel Eestisse tegutsema jääma; koolitati Tallinnas Kunderi tn kpt Kalmuse organiseeritud luurekoolis ja osalt ka Keila-Joa samalaadses asutuses (Jögi, lk 172).

59) Autor eksib siin numbriga, peaks olema V.

60) Johan Köpp (9.11.1874–21.10.1970) sündis Holdre mõisas Valgamaal, vanemad kubjas ja kut-sar Toomas Köpp ning Tiina Pallitser, al 1909 abielus Marie Helene Grantiga. 1886–90 õppis Valgas eesti Peetri koolis, 1890–92 linnakoolis, 1893–96 H. Treffneri eragümnaasiumis Tartus, 1896 õiendas Riias küpsuseksami. 1896–1906 õppis Tüs usuteadust. 1892–93 tegutses Võrumaal õpetajana, 1987–98 oli Postimehe toimetuse liige, 1907 pidas Palamusel prooviaastat. 1907–09 õpetas Pärnu gümnaasiumis, 1909–22 Laiuse koguduse pastor (EAT, 131). 1916–39 ja 1941–44 TÜ prof, 1923–28 prorektor, 1928–37 rektor, 1939–44 EELK piiskop. Osales Eesti Kirjanduse Seltsi, Õpetatud Eesti Seltsi, Eesti Rahva Muuseumi jmt kultuuriasutuse tegevuses, 1944 pages Rootsi, samast aastast sealse eesti kiriku piiskop ja 1957–64 peapiiskop. Avaldanud teoseid usuteaduse ja kultuuriloo alalt, oli Asutava Kogu liige; Riia (1929) ja Szegedi ülikooli (1932) ning TÜ audoktor, Debreceni ülikooli teoloogiakolleeiumi auprof, Prantsuse Instituudi auliige (1929). Suri Stockholmis. (EE, V, 280). Eesti Komitee Rootsis Abistamiskomisjoni esimees 25.04.1945, septembris 1945 otsustati tema algatusel luua komitee välistoimkond; Eesti Komitee pagulasküsimuste komisjoni ja Rootsi-Eesti õppe- raamatufondi nõukogu liige. 1949 asutati Piiskop Johan Köpu nimeline Eesti Kapital (75. sünnipäeva tähistamiseks). 1947. a algul asutati Eesti Abi ja K. valiti selle esimeheks, samuti kuulus ta 1940ndate lõpus Balti Humanistliku Ühingu nõukogusse. A/S Eesti Maja vanematekogu auesimees, 1954 valiti Eesti Teadusliku Seltsi Rootsis auesimeheks, 1956 sai Uppsala Eesti Seltsi auliikmeks. 1947 andis K. Lundis allkirja Luterliku Maailmaliidu asutamisküsimusele. (EK, 102–103, 107, 109–110, 116, 128, 131, 154, 174).

61) Johan Pitka (19.02.1872–sept lõpp 1944) sündis Järvamaal Võhmuta vallas Jalgsemaa külas Ansomardi talus, vanemad olid talupidajad Jüri Pitka ja Ann Valing, al 1894 abielus Helene Neuhausiga. 1891–93 õppis Käsmu ja Kuressaare merekoolis, sai kaugesõidu tüürimeheks, 1894–95 õppis Paldiski merekoolis ja õiendas 1895 Tallinnas kaugesõidukapteni eksami. 1889–1907 sõitis merd, 1899–1900 teenis soomuslaeval "Admiral

Ušakov". Eesti-Läti laevasõiduagentuuri asutaja ja pidaja Liverpoolis Inglismaal 1907–11; laevatarvete kaupluse pidaja, hiljem merekaubanduse ühingu "Joh. Pitka ja Ko." asutaja ja juhataja Tallinnas 1911–24, 1912–21 Tallinna Laevaühisuse asutaja ja juhataja, 1917 Merekaubanduse ja Laevasõidu Edendamise Seltsi "Laevandus" asutajaid Tallinnas. 1917–18 Balti Päästeseltsi reorganiseerija, kaasomanik ja juhataja, 1924–30 asunik Kanadas Uus-Kaledoonias, al 1930 Eesti Tarvitajateühisuste Keskühisuse (ETK) direktor Tallinnas. 1917 Eesti rahvuslike väeosade loojaid, Tallinna sõjaväelaste büroo ja Eesti sõjaväelaste ülemkomitee liige, 1917–18 Tallinna omakaitse ja Eesti Kaitse Liidu organiseerijaid, 1918–19 soomusrongide ja -auto-de ehitamise ja varustamise eestvedaja, esimese soomusrongi juhataja. EV merejõudude ja sõjalaevastiku loojaid ja juht Vabadussõjas, saanud teenete eest mitmete riikide aumärke, ülendati 1919 kontradmiraliks. 1919 Asutava Kogu liige rahvaerakonna rühmas, 1920–24 Valve Liidu asutajaid ja juht, 1921–22 andis välja ajakirja Valve ja 1923–24 ajalehte Edasi, 1923 rahvuslik-vabameelse partei asutaja ja juht. (EAT, 239). Allveelaevastiku ja Omakaitse Sihtkapitali esimees. 1940 põgenes Soome, korraldas seal välisvõitlust Eesti vabastamiseks. 1944. a kevadel naasis Eestisse, üritas punavägede eest Tallinna kaitsta (millise tegevuse kattel astus ametisse Tiefs valitsus). Vabadusristi I liigi 1. järk (EE, VII, 335–336). Langes 22. või 23.09.1944 Rapla-Kohila-Kose kolmnurgas (Voldemar Pinn, Täiendusi ja täpsustusi seni avaldatule. Punane terror ja Läänemaa VIII. Haapsalu, 1992, lk 46). Veidi täpsemalt: sai surma Läänemaal Piirsalu vallas 25.09.1944 (Fred Limberg, Isamaa eest. Eesti Vabariigi sõjajõudude organisatsioon ja juhid. Cardiff, Boreas, 1980, lk 40). Teade olla muuseas kahtlasevõitu.

62) ETK – vt eelmine märkus; ka Tuna, nr 1, 1999, lk 131, märkus 16.

63) Karl Selter (24.06.1898–31.01.1958) sündis Kapu vallas Järvamaal, 1919–21 oli vabakuula- ja TÜ arstiteaduskonnas, 1925 lõpetas samas õigusteaduskonna. Töötas sõja- ja kohtuministeeriumis, samuti vandeadvokaadina. 1933–38 majandusminister, 1938–39 välisminister, 1939. a novembris määrati saadikuks Genfi. 1937 Rahvuskogu I koja liige, 1938–39 Riigivolikogu liige, osales mitmete ühiskondlike organisatsioonide tegevuses (Eesti Olümpiakomitee, Eesti Aeroklubi, jms). Jäi elama Šveitsi, oli Eesti mitteametlik esindaja Saksa Liitvabariigi valitsuse juures Bonnias. Suri Genfis. (EE, VIII, 435–436). Kuulus Eesti delegatsiooni Ikestatud Euroopa Rahvaste organisatsioonis, Bonnias esindas eestlasi al jaanuarist 1952 (EK, 23, 167).

64) Kaarel Robert Pusta (17.02.1883–4.05.1964) sündis Narvas, vanemad raudteeametnik Elias Pusta ja Loviisa Blumberg, al 1906 abielus Ulrike Grünbergiga. 1890–91 õppis Kehra vallakoolis, 1893–94 Tallinnas P. Koiti algkoolis, 1896–99 Tallinna linnakoolis. Valmistus koduõpetaja kutseks, õppis 1904–06 Pariisis M. Kovalevski vabaülikoolis ja Berni ülikoolis. 1903–04 istus poliitilistel põhjustel Tallinnas ja St Peterburgis vangis. 1904–06 ajalehe Uudised kirjasaatja, 1906–08 Virulase toimetuses, 1908–10 raamatupidaja ja korrespondent St Peterburgis. 1910–14 Päevalehe toimetuses, samal ajal ka Eestimaa Rahvavariduse Seltsi peasekretär. 1914 omandas Tallinnas Laarmanni trükikoja, 1915–17 oli sõjaväeametnik Poolas ja Kaukaasias, 1917 Eestimaa tootlusvalitsuse inspektor. 1918–19 Eesti välisdelegatsiooni liikmena Soomes, Skandinaavias, Londonis, Pariisis ja Roomas, 1919–20 käis EVle *de facto* tunnustust taotlemas ka Hispaanias, Hollandis ja Belgias. Al 1919 saadik Pariisis ja Brüsselis, 1919–22 Roomas, al 1928 Hispaanias; 1924–25 toimis välisministrina. Käinud EV esindajana rahvusvahelistel konverentsidel Pariisis, San Remos, Barcelonas, Genfis ja Haagis, 1926 oli Genfis peetud II ülemaailmse passikonverentsi esimees, osalenud korduvalt Rahvasteliidu töös vähemusrühvuste kaitse küsimustes. 1923 valiti Rahvasteliidu täiskogu üheks abiesimeheks, 1920 juhtis EV delegatsiooni Balti riikide konverentsil Riias. Pariisi Diplomaatilise Akadeemia komitee liige. (EAT, 248–249). 1919–33 saadik Prantsusmaal ja Belgias, 1933–34 Poolas, 1935 Rootsis, Taanis ja Norras (asukohaga Stockholmis). Pärast vabadussõjalaste 1935. a mässukatset vabastati saadikuametist ja hoiti kuni 1936 vangis, õigeksmõistmise järel elas Pariisis, al 1939 oli EV Pariisi saatkonna nõunik. Paneuroopa liikumise keskjuhatuse liige, Rahvusvahelise Diplomaatilise Akadeemia asutajaliige, Haagi Rahvusvahelise Õiguse Akadeemia liige. Avaldanud teoseid Eesti tutvustamiseks, samuti vähemusrühvuste probleemidest ja Paneuroopa liikumisest. Vabadusristi III liigi 1. järk. Suri Madridis. (EE, VII–535). 1950ndate algul reorganiseeriti P. eestvõttel Franko-Balti Sõprusühing (EK, 80).

65) Edvard Beneš (28.05.1884–3.09.1948), Tšehhoslovakkia riigitegelane: valiti 1935 presidendiks, keeldus 1938 N Liidu sõjalisest abist ja alistas Müncheni kokkuleppele, oli 1940 Londonis moodustatud pagulasvalitsuse juht ja sõlmis 1943 N Liiduga sõpruse ja koostöö lepingu, al 1946 taas president, lahkus 7.06.1948 ametist (ENE, I, 1985, 512) – alates veebruarist 1948 hakati N Liidu abiga sotsialismi üles ehitama.

66) Karl Ast-Rumor (7.02.1886–9.07.1971) sündis Võrumaal Orava vallas, vanemad olid talupidajad Vidrik Ast ja Mari Täht, al 1912 abielus Alma Aniga (EAT, 19). Käis Kähköva külakoolis, Vastseliina mõisakoolis, Petseri ministeeriumikoolis ja 1901–05 Tartus Treffneri gümnaasiumis (jäi lõpetamata). 1905 tegi koos vanema venna Gottlieb Jaan Astiga agaralt revolutsiooni, 1906 põgenes Soome kaudu Berliini ja Berni, tuli aga peagi valedokumentidega tagasi ja jätkas mässamist. 1907 vahistati ja oli kuni 1910 vangis. 1911–12 reisis Vahemeremail ja Põhja-Aafrikas, al 1913 töötas mitmete lehtede toimetustes, 1915–17 teenis ametnikuna tsaariarmees. 1917 pooldas Eesti autonoomiat ja valiti suvel Maapäeva saadikuks. Kuulus Eesti Sotsiaaldemokraatliku Partei asutajate hulka, oli üks selle liidreid ja toetas häalekandjat. Asutava Kogu ja I–IV Riigikogu saadik, paistnud silma teravmeelse kõnemehega. 1919 EV töö-hoolekande ministri kt, 1924–25 portfelli minister, 1923–24 toimetas sotsialistide lehte. 1930 reisis Indias ja Tseilonil, 1931 Kesk-Euroopas ja Skandinaavias, 1934–35 oli ärimees Marokos, 1936 ETA esindaja Pariisis, 1937–38 reisis Kaug-Idas, 1939 nimetati pressiaatšees Stockholm. 1941–59 tegutses EV nimel konsulina Brasiilias (Rio de Janeiro), 1959 siirdus pensionärina Kanadasse ja sealt 1961 USA-sse. Suri New Yorgis. Eesti Kirjanikkude Liidu liige 1922, sai 1968 Eesti Kultuurifondi (USA) auhinna. (EKrL, 483). 1945 annetas konsulina raha Eesti Abi Keskusele Rootsis (EK, 107).

67) Johannes Soodla – vt Tuna, nr 1, 1998, lk 138–139, märkus 22. Lisaks ametlikke andmeid: 14.01.1897–26.05.1965, sündis Tartumaal Kudina vallas taluperemehe pojana, 1916 värvati tsaariarmeesse ning asus õppima Gatšina lipnikekoolis. I maailmasõjas sai Georgi risti IV järgu, langes sakslaste kätte vangi ja vabanes 1918. Sama aasta lõpus astus Kuperjanovi partisanide pataljoni, oli kompanii- ja pataljoniülem, rügemendi ülem abi ning osales kõigis Vabadussõja lahingutes. 1925–27 õppis EV Kõrgemas Sõjakoolis, 1934 nimetati Tartu sõjaväeringkonna staabiülemaks, 1939 mais sõjavägede staabi käsundusohvitseriks ja lähetati Prantsuse kõrgemasse sõjakooli. Maailmasõja puhkedes naasis Eestisse ja määrati sõjakooli ülemaks. 1.01.1941 vabastati teenistusest, mille järel põgenes Saksamaale ja tuli suvel uute vägedega tagasi. Oli Eesti Omavalitsuse raudteevalitsuse direktor, 1943 määrati Eesti Leegioni kindralinspektoriks, 1944 ülendati kindralmajoriks. Sama aasta sügisel taandus koos Eesti üksuste riisemetega Saksamaale; 1951–59 oli Triestis Kirikute Maailmaliidu kutsekooli asutajana selle direktor, 1959 asus elama USAsse, tuli aga peagi Saksamaale tagasi. Vabadus-

risti II liigi 2. ja 3. järk. Suri Goslaris. (EE, VIII, 571–572).

68) Alfred Luts (10.08.1899–6.08.1991) sündis Viljandimaal Helme vallas, 1928–30 õppis EV Kõrgemas Sõjakoolis, 1931–36 TÜ õigusteaduskonnas. 1918–20 osales kaadriohvitserina Vabadussõjas. 1931 sai Tallinnas sõjakooli kuulipildurkompanii ülemaks, 1940 oli kolonelleitnandina sõjavägede staabi 1. osakonna ülem. Seejärel Nõukogude armee alampolkovnik, 1941 vahetas Pihkva kandis peetud lahinguis poolt. 1941–44 oli Tallinna Omakaitse ülem, 1944 siirdus Rootsi, hiljem USAsse. Suri Como's, Minnesota. (AA, III-95-11962).

69) Villem Leopold Saarsen (29.09.1891–29.01.1982) sündis Viljandimaal Viiratsi vallas, isa Aron Saarsen oli põllumees. 1912 lõpetas Vilniuse Sõjakooli, 1925–29 õppis TÜ õigusteaduskonnas ja oli korvpall Sakala liige, 1929–32 käis EV Kõrgemas Sõjakoolis. 1908 asus teenima Vene tsaariarmee, 1914–17 lõi kaasa I maailmasõjas, 1919 oli Poola sõjaväes, 1920 naasis Eestisse. 1921–22 Sindi teliskivitehase juhataja, 1924–32 Kaitseliidu Tartu maleva pealik, 1932–34 EV sõjaväe 2.üksiku jalaväepataljoni ülem, al 1934 sõjaväeatasee Lätis ja Leedus. 1939–40 Sõjavägede Staabi 2.osakonna (ehk luure) ülem, 1940 ülendati koloneliks ja pages Saksamaale, 1941 oli jälle tagasi ja asus teenima Saksa väkke. 1944 taganes Saksamaale, sealt 1948 Rootsi, kus õppis ETI õigusteaduskonnas. Suri Stockholmis. (AA, II-414-7242). Rootsis juhtis Balti Humanistliku Ühingu bürood ning oli Rootsi Eestlaste Esinduse üldvalimiste peakomitee esimees 1956. a mais, samal aastal kuulus ka ajalehe "Välis-Eesti" toimetusse. (EK, 116, 135–137, 145).

70) Eduard Gustav Reissaar (26.04.1899–6.05.1989), EV alluvuses 3. lennuväedivisjoni ülem ja kolonelleitnant, 1941 märtsis lahkus ümberasujana Saksamaale, seejärel oli Saksa okupatsiooni aegse Eesti Omavalitsuse politseidirektor (Angelus, foto juures). Enne kodumaale naasmist viibis koos perega Baieris Wernecki ümberasujate laagris ja määrati eestlaste vabatahtliku üksuse ülemaks Soodla abiks, soovis aga pärast sakslaste võidukat sõjakäiku leida rakendust vabastatud Eestis (Hjalmar Mäe, Kuidas kõik teostus. Minu mälestusi. Stockholm, Välis-Eesti & EMP, 1993, lk 163, 197, 207). Leidiski, ent 1942 tahtis politseidirektori ametist lahkuda (tehti patuoinaks eestlaste väkkevõrbamise liigse vabatahtlikkuse asjus) ja pakkus enda järglasena välja "tubli Eesti ohvitseri kol. Sinka" (Angelus, lk 157). Suri Fort Lauderdale'is, USA.

71) Aleks Kurgvell (13.09.1904 Kuressaares – 16.07.1982 New Yorgis) vt Tuna, nr 1, 1998, lk 138, märkus 21. Varasemale lisaks: kui 1944–45 õpetati Ida-Preisimaal välja eestlastest koosnevaid luure-

rühmi inglaste alluvuses Eestisse saatmiseks, juhtis seal Eesti osakonda kapten Kurgvel (Laar, lk 50). Eesnime kuju "Aleks" vt Pro Patria auraamat Teises maailmasõjas langenud Eesti vabadusvõitlejaile. Aleks Kurgvel ja Herbert Lindmäe. 12. Tartu, 1998.

72) kindral Grasser – vt Tuna nr 1, 1998, lk 139, märkus 24.

73) Millegi samalaadsega tegeldi ka KGB agentuurettekandes, mis pärit arvatavasti 1946–1947 talvest ning kus jaotati eestlastest pagulasi vastavalt nende seisukohtadele põhiseaduse suhtes (vt Jürjo, lk 286–287). Liigitada võiks ju veel, panes eraldi KGB agentideks olnud Arnold Sinka, Aksel Kristian, Ludvig Jakobsen, Otto Pukk ja Rudolf Penno (kahe viimase kohta vt Jürjo, lk 61). Mingit veendumust või tulihingelisust ei tasu nende meeste puhul ilmselt kahtlustada, aga plekk on küljes ikka.

74) Täpselt nii on kirjas, kuigi märgid peaksid teises järjekorras olema.

Koostanud Tõnis Ritson